

Tomislav Išek

MJESTO I ULOGA *HKD NAPREDAK*
U KULTURNOM ŽIVOTU HRVATA
BOSNE I HERCEGOVINE
(1902. - 1918.)

Biblioteka
Magistra vitae

Knjiga 1

Urednici

Prof. dr. sc. Tomislav Išek

Prof. Ljupko Lukić

Tomislav IŠEK

MJESTO I ULOGA HKD *NAPREDAK*
U KULTURNOM ŽIVOTU HRVATA
BOSNE I HERCEGOVINE
(1902. - 1918.)

Institut za istoriju Sarajevo
Hrvatsko kulturno društvo Napredak
Sarajevo, 2002.

Biblioteka
Magistra vitae
Knjiga 1

Nakladnici
Institut za istoriju Sarajevo
HKD Napredak Sarajevo

Za nakladnike
Prof. dr. Ibrahim Karabegović
Prof. dr. Franjo Topić

Recenzenti
Prof. dr. sc. Milenko Brkić
Dr. sc. Ibrahim Kemura

Lektura
Prof. Ilija Drmić
Nada Butigan

Naslovnica
Prof. Mladen Kolobarić

Prijelom
Neven Miličević, Branko Dursum
Tisak
Moare, Sarajevo

Naklada
1000 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

061.234 (497.6=163.42) "1902/1918"

IŠEK, Tomislav

Mjesto i uloga HKD Napredak u kulturnom životu
Hrvata Bosne i Hercegovine : (1902. -1918.) /
Tomislav Išek. - Sarajevo : Institut za istoriju ;
HKD Napredak, 2002. - 236 str. : ilustr. ; 24 cm.
- (Biblioteka Magistra vitae / Hrvatsko kulturno
društvo Napredak : knj. 1)

Bibliografske i druge bilješke uz tekst

ISBN 9958-840-13-8 (HKD Napredak)

COBISS.BH-ID 11579398

Proslov

Ovaj tekst predstavlja realizaciju programskog zadatka koji je proistekao iz tematskih projekata *Instituta za istoriju* u Sarajevu u kojem sam započeo sa radom kao asistent (1962. g.) i 2002. g. *de iure* službeno završio svoj radni vijek u zvanju znanstvenog savjetnika. Knjiga *Mjesto i uloga HKD »Napredak« u kulturnom životu Hrvata Bosne i Hercegovine (1902. - 1918.)*, na određen način, neodvojiva je od zbivanja koja su se desila u posljednjih desetak godina koliko je trajalo njeno «rađanje». Započeti rad na njoj uoči kataklizmičnih dešavanja s početka devedesetih godina bio je naprasno prekinut s proljeća 1992. g. Autor je tada na tri mjesta ostavio u «amanet» poruke u svezi sa smještajem dotad pregledane građe: u Institutu, stanu i na drugom nivou podruma na Alipašinom polju. Prve redove ispisivao je uz prasak svakodnevnih detonacija, a prve uradke objavio je u *Hrvatskom narodnom kalendaru* (1993. g.). Mukotrpan rad nastavio je uz pomoć *Soros fondacije*, a rukopis završio sredinom 1997. g. i pod devizom «strpljen spašen» čekao do jeseni 2002. g. da rukopis «uđe» u tiskaru. Nerijetko se među znanstvenicima može čuti ona utješna smješno-tužna rečenica da «nauka-znanost nije zec!» ili «tko čeka taj i dočeka».

Konačno predajući javnosti na uvid prvi dio monografije o *Napretku* želio bih da se zahvalim svima koji su mi na svoj način pomogli da ugleda svjetlo dana. Na prvom mjestu Javnoj naučnoj ustanovi *Institutu za istoriju* u Sarajevu i njenom direktoru prof. dr. Ibri Karabegoviću, zatim *Soros fondaciji*, braći Nihadu i Seadu Kreševljaković koji su mi izašli u susret da kompletiram za mene izuzetno značajan izvor podataka - *Nepretkov Kalendar*, prof. dr. Franji Topiću, predsjedniku *HKD Napredak*, uvaženim recenzentima prof. dr. Milenku Brkiću i dr. Ibrahimu Kemuri, bibliotekaru *Zemaljskog muzeja* gđi Olgi Lalević i ponajviše djelatnicima Arhiva Bosne i Hercegovine na predusretljivosti u «traženju igle u plastu sijena» - dokumenata o *Napretkovoj* djelatnosti u prije jedne decenije nesređenoj građi, sve u nadi da će planirani mogući slijedeći napori biti lakši, a eventualno, druga knjiga o *Napretku* spašena (sa svojim autorom) - «hoda po mukama».

Sarajevo, studeni/novembar 2002.g.

Autor

KAZALO

Proslov	5
Kazalo	7
Uvodne napomene	9

I. dio

Opće karakteristike života bosanskohercegovačkih Hrvata uoči pojave hrvatskih potpornih društava	21
Osnutak mostarskog <i>Hrvatskog potpornog društva za potrebne dake srednjih i visokih škola u BiH</i>	30
Formiranje sarajevskog <i>Hrvatskog društva za namještanje djece u zanate i trgovine</i>	37
Odnosi mostarskog i sarajevskog društva i njihovo fuzioniranje	44

II. dio

Organizaciono ustrojstvo <i>Napretka</i>	53
<i>Napretkove</i> podružnice i povjerenici	67
<i>Napretkovo</i> članstvo	77

III. dio

Potpore đacima, stipendije visokoškolcima. <i>Napretkov</i> put i način podizanja školovanog kadra	85
<i>Napretkov</i> rad na potpomaganju i namještanju djece na zanate i trgovinu ..	95
Početni konviktorski naponi na zbrinjavanju <i>Napretkovih</i> šticećenika	107
<i>Napretkova</i> izdavačka djelatnost - promicanje pisane riječi	115

IV. dio

<i>Napretkova</i> graditeljska djelatnost - Hrvatski zakladni dom	131
Početak gradnje konvikta <i>Kralj Tomislav</i>	143
Zabave - značajan oblik kulturne i društvene djelatnosti <i>Napretka</i>	154
Izvanredna vrela prihoda - razni načini samofinanciranja <i>Napretkove</i> djelatnosti	171

V. dio

<i>Napredak u godinama Prvog svjetskog rata</i>	191
Zaključna razmatranja	201
Conclusion.....	209

Prilozi

Podružnice i povjerenici.....	223
Potpore dacima i visokoškolicima	225
Potpore zanatlijama	226
Izvori i literatura	227
Kazalo mjesta	231
Kazalo osobnih imena	233

UVODNE NAPOMENE

Nimalo slučajno, najprije krajem 19., odnosno početkom 20. stoljeća došlo je u Bosni i Hercegovini do osnivanja kulturno-prosvjetnih društava. Najprije su Židovi osnovali svoje *La Benevolencija* (1892.), a onda u nizu, u kratkom vremenskom razdoblju, jedno za drugim: Srbi *Prosvjetu* (18. 8. 1902.), Hrvati *Napredak*, **dva potporna društva** (mostarsko 14. rujna 1902., odnosno sarajevsko 9. studenog), a zatim Muslimani - Bošnjaci *Gajret* - 1903.

Do danas, na razmeđu dvaju stoljeća, monografski i historiografski, tj. znanstveno na temelju primarne i sekundarne građe obrađena su dva kulturno-prosvjetna društva *Gajret* i *Prosvjeta*.¹

Razlozi za to su viševrsni, a osnovni se krije u konstataciji da je službena historiografija "druge" ili "ex" Jugoslavije apsolutno preferirala **političku** povijest ovih prostora, a zapostavljala je ostale segmente povijesne stvarnosti (gospodarske, vjerske, a posebno kulturne). Ponesena saznanjem zapostavljenosti klase iz koje je izrasla (gradski i naročito, seoski proletarijat) u potpunoj suglasnosti s općepriзнatim uvjerenjem da povijest pišu pobjednici, jedini i svemogućí kreatori sveukupnog života jednopartijske države dugi niz godina nakon 1945. godine historiografski su se bavili sobom, svojom partijom i njezinim djelom. Nakon predugo vremena shvatili su (kao analisti poodavno) da "totalne historije" nema bez izučavanja svih segmenata povijesnih zbivanja. Poučeni tom spoznajom stidljivo su "otvorili vrata" izučavanju tzv. građanske komponente jugoslavenskog (šire) i bosanskohercegovačkog (uže) društva i u

¹ Ibrahim Kemura, *Uloga Gajreta u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine 1903-1941*. Sarajevo, Veseliu Masleša, s. a. (1986. g), 415., Božo Madžar, *Prosvjeta - Srpsko prosvjetno kulturno društvo 1902.-1949*. Banja Luka - Srpsko Sarajevo, Akademija nauka Republike Srpske, 2001. 335 str.

ostalim republikama te "druge Jugoslavije". Sve to nije bilo dovoljno pa je rečeno kašnjenje imalo za posljedicu da je historiografija Jugoslavije ostala bez svoje službene povijesti, narodi Bosne i Hercegovine također.

Upravo iz ovih prosudbi autora redova što slijede "rodila" se ideja o potrebi usmjeravanja znanstveno-istraživačkog rada na jednu od tema iz kulturne historije. Opredjeljenje za monografsku obradu mjesta i uloge Hrvatskog kulturno-prosvjetnog društva *Napredak* bilo je višestruko motivirano. Tema nije možda "velika" ili posebno atraktivna, ali je, nesumnjivo, bar s jedne strane, bitna za upotpunjavanje mozaičke slike prošlosti koju je teško dosegnuti kako i koliko se obrazovanjem, prosvjetom i kulturom osposobljavao **podmladak**, temeljna supstanca svakog društva, gradila **svijest** hrvatskog naroda u nesklona vremena i na prostorima gdje je trebalo živjeti, raditi i opstati u nerazvijenoj, nedovoljno zreloj, svjesnoj, materijalno siromašnoj sredini i boriti se s različitim divergentnim procesima i tendencijama.

Nije se počelo od nule. Prethodnici su ostavili tragove. Istina ne dovoljno duboke i cjelovite jer je njihova slika o *Napretku* više nego mozaična, s previše praznina, netočnosti. Pisani tragovi o *Napretku* (podrazumijeva se, naravno, i razdoblje od 1902. do 1904. godine), najkraće prosuđujući, nemaju znanstvenih referenci, a u jednoj rečenici iskazano publicističkog su karaktera (bez negativne konotacije) pisani s najboljim nakanama, naglašeno prigodni, pa i svečarski, tj. nekritično uz obilje primjera improvizacije što je imalo za posljedicu brojne netočnosti više faktografske prirode, nego u pristupu ocjenjivanja događaja, ličnosti. Zanimljivo je da iskušenjima ove vrste nisu odoljeli ni oni koji su pisali prije šest-sedam decenija, kao ni oni tijekom decenije koja je iza nas i sve do naših dana.

Izvori za rekonstrukciju i analizu *Napretkove* opstojnosti i djelatnosti jesu standardni, ali i specifični kakva je, u cjelini gledano, bila i njegova pojava. Onaj koji se želi baviti pojavnim oblicima njegova djelovanja, mora kritički apsolvirati već urađeno, ali se i potpuno okrenuti i uhvatiti u koštac s primarnim i sekundarnim izvorima. Dvije stvari treba odmah naglasiti. U arhivima se ne može naći sredena i cjelovita grada, tj. dokumentacija proizašla iz djelatnosti središnjih organa, ni onih na terenu. Ali, zato postoji poprilično pouzdan izvor **drugog** reda, a to je *Napretkov kalendar* koji je vjerni odslik koliko njegove izdavačke djelatnosti toliko, još više, pravo vrelo podataka za gotovo sve oblasti bogate društvene aktivnosti od "vrha do dna" (središnjice, podružnica, povjerenika, članstva). Ne postoji biblioteka koja ima komplet *Napretkovih kalendara*. Bilo je potrebno pronaći bar šest "vlasnika" ovog prevažnog izvora i kompletirati ga. Nesređena arhivska dokumentacija i objavljeni "šematički izvještaji" s godišnjih skupština u kalendaru su bili, itekako važna i uporabli-

va grada koja istraživaču pruža obilje materijala. **Arhiv Bosne i Hercegovine** čuva u svojim trezorima (nesredeni i dijelom nepristupačan) fond grade knjiga i spisa.²

Na sreću istraživača i historijske znanosti moguće je bilo **uspoređivati** podatke iz kalendara i zapisnike, npr. središnje uprave, poslovnog odbora, podatke o potporama, stipendijama i utvrđivati stupanj autentičnosti i vjerodostojnosti podataka iz zapisa jedne i druge provenijencije. Za neka mjesta gdje su djelovale podružnice ili povjerenici ni trud, ni napor istraživača nisu bili dostatni da se dođe do detaljnijih podataka o društvenom radu iz jednostavnog razloga što ih zbog nerada ili nemara djelatnika podorganizacija nisu posjedovali ni oni koji su trebali pripremiti godišnje izvještaje na temelju izvješća s terena.³

Karakter djelatnosti *Napretka* (samozatajan rad, rad na dugu stazu, bez velike pompe za širu javnost) nije bio atraktivan za dnevna ili tjedna glasila čije su vijesti, u najboljem slučaju, "živjele" od broja do broja. Ponajviše stoga ona su od prilike do prilike objavljivala vijesti iz *Napretka* ili napise o njemu. Tražanje za njima naličilo je na traženje "igle u plastu sijena". Bilo je i izuzetaka kada su napore u promicanju vijesti o *Napretku* promptno nailazili na zahvalu društva, a istraživaču bili putokaz u radu.⁴

Detaljan i sveobuhvatan uvid u sve vrste vrela koja su neposredno ili indirektno registrirala podatke o hrvatskim potpornim društvima (1902.-1904.), *Napretku* - sarajevskom (od 10. 9. 1904.), jedinstvenom društvu (od 1907.) bitno je (količinom i karakterom informacija) odredio **ciljeve** ovog istraživačkog projekta. Oni su jednostavno proizašli iz ovih, najprije ideja, želja, planova, a potom usuglašenih programatskih opredjeljenja koja su *Napretkovi* samoprije-gorni djelatnici nimalo lako artikulirali od tih prapočetaka, na raskrižju stoljeća pa kroz brojna iskušenja svakog od specifičnih razdoblja svakodnevnog života u dugom vremenskom luku od gotovo pola stoljeća. Ovo i svako drugo tretiranje pojava oblika *Napretkove* djelatnosti apriorno podrazumijeva uvažavanje realne stvarnosti u svim njezinim segmentima (društveno-političkim, gospodarskim, kulturnim i vjerskim) jer je upravo to bio onaj životni okvir ko-

² Vid. "Vodič Arhiva Bosne i Hercegovine". S. a., str. 278-279.

³ Vid. *Napredak - Hrvatski narodni kalendar*, V/1911., Sarajevo 1910. str., 236., (dalje - *Kalendar*); Ib., Arhiv BiH, Zapisnik Središnje uprave I, str. 247 - Iz izvješća prof. Luke pl. Zdunića, društvenog tajnika na VI. glavnoj skupštini (dalje: Arhiv BiH).

⁴ Centralna uprava je općotvano zahvaljivala redakciji *Hrvatskog dnevnika* zato "što je s najvećom pripravnosću štampala sve "Napretkove vijesti" čime je list "većina mnogo doprinio širenju i dizanju *Napretka*". (spac. u tekstu) - *Kalendar*, V/1911., str. 253.

ji je (ili nije) dozvoljavao ili omogućavao djelatnost, odnosno realizaciju želja i potreba onih zbog kojih su osnovana hrvatska potporna društva u Mostaru i Sarajevu, kao i ono koje je bilo njihov sljedbenik (od 1907.).

Bez iznimke svi podaci koji govore o *Napretkovim* strateškim ciljevima i bez obzira na koje se vrijeme odnose odišu jedinstvenom željom: u granicama vlastitih mogućnosti na razne načine pomoći onima od kojih je ovisila budućnost svih nadolazećih hrvatskih naraštaja: đacima, visokoškolicima, šegrtima (naučnicima), trgovcima. Pružiti im, makar, i na najskromniji način, bolje uvjete života, školovanja, rada. U te napore sustavnim organiziranim radom pokušavalo se za te plemenite nakane uključiti u svim sredinama (gradskim, seoskim), u svim društvenim slojevima (od "običnog" puka do inteligenata) sve one koji su mogli dati i najmanji doprinos ispunjavanju temeljnih ciljeva društva.

Strategijski utemeljena *Napretkova* djelatnost bi se esencijalno mogla rašušivati na dva plana - dva pravca, brigu i napor generacija djelatnika *Napretka* da što više mladih "privede u škole, na sveučilišta, odnosno smjesti u trgovine i zanat".⁵

Briga o mladima je nikad završena zadaća *Napretkova* nego je iz godine u godinu **ponavljana**, ne samo dužnosnicima, nego i svim novopridošlima što su se uključivali u redove napretkovaca bilo kao aktivisti bilo kao članovi, ali i simpatizerima, opće potencijalno korisnim osobama. Svako obraćanje sadržavalo je vrlo naglašenu nacionalnu konotaciju. Poticalo se na značaj svake krune, bez obzira da li je uložena ili ušteđena. Izvješća na skupštinama u pravilu su sadržavala pokazatelje materijalne strane djelatnosti i ona su registrirana s ljubavlju, posebno zbog njezine uzlazne linije. U naglašavanju te komponente aktivnosti vodstva, podružnica, povjerenika, članstva krije se dvostruka zadaća društva koju bi trebao ilustrirati i potvrditi tekst u cjelini. Nije se tajilo niti umanjivalo nastojanje da se cjelokupnom aktivnošću **promiče hrvatstvo**. Ali već u to vrijeme, kada se rađala moderna hrvatska svijest na tlu BiH (i *Napredak* i organizirani politički život Hrvata prolazili su tu prvu fazu istovremeno, a cjelokupno bosanskohercegovačko društvo dobivalo tek prve obrise tj. mogućnosti djelovanja na modernim zasadama u okvirima novouspostavljenog ustavnog poretka 1910.) tom je **hrvatstvu** (u *Napretkovoj* verziji) veoma

⁵ *Kalendar*, V/1911., 237. Po onovremenoj praksi termin "naučnik" upotrebljavao se za šegrt, buduće zanatlije tj. sve one koji su pohađali škole za različita zanimanja i razlikovali su se od đaka-učelnika osnovnih i srednjih škola. Sadržan je i u *Pravilima Hrvatskog društva Napredak za potpomaganje naučnika i đaka Hrvata-katolika*. Vidi članak: *Društveni položaj naučniku (šegrtu)*, *Kalendar*, VII/1913., 69.

naglašeno sadržajno determinirana zadaća, kako su neki govorili, "da specijalno štiti kulturne interese Hrvata u BiH".⁶

Ta orijentacija je proizlazila iz egzistencijalnih potreba hrvatskog puka. Samo je sreća što su u takvim središtima kao što su Mostar i Sarajevo, živjeli početkom 20. st. ljudi koji su na vrijeme shvatili što i kako treba raditi da bi se pomoglo svome narodu (neposredno) i široj društvenoj zajednici (indirektno). Nepravdno i nedozvoljeno bi bilo, koliko zbog njih samih, *Napretka* u cjelini, a i nauka za sva vremena ne istaći još dvije stvari. Naročito njihov redosljed. Upravo je u ovoj konstataciji sadržana i temeljna poruka koja se nameće istraživaču, a koju bi na stranicama što slijede trebalo elaborirati, tj. pokazati i potvrditi. Hrvatstvo u funkciji borbe za "narodni opstanak" u **Bosni**. Taj red i slijed jest krucijalan za odgonetanje dimenzije i dosega *Napretkove* djelatnosti u kulturnom životu Hrvata BiH. Kvalifikativ kulture nema ni u kom slučaju ograničeni smisao. Sadržavajući u sebi ono bitno što je primarno za civilizacijski aspekt tog pojma, nužno je ukazati na drnge njegove valere i kulturu života, ponašanja i odnosa prema svemu i svakome tko okružuje Hrvate na ovim prostorima, na sve manifestacije života. Ta borba i *Napretkova* djelatnost imala je (a ima i danas što poneki koji je nedovoljno poznaju previđaju) svoju unutarnju logiku da se: promidžbom i radom na polju kulture "radeći za **Bosnu** radi i za cijelu Hrvatsku".⁷

Sadržaj djelatnosti, ciljna orijentacija ove i ovakve "zadace" *Napretkove* nije nimalo slučajna i ona se **mora** respektirati. Bila je takva kakva je bila - **uspješna** - jer je od početka (do današnjih dana) poštivala prirodan slijed poteza: uvažavanje autentičnih potreba uže i šire sredine čije će se zadovoljenje tako **blagotvorno** odraziti na osobne redove u BiH i hrvatstvo u cjelini, a nije moguće ispustiti općedruštvenu korist za sve žitelje u kojima se odvijala.

Da bi se još više istakla specifičnost *Napretkove* djelatnosti i njezina uloga u kulturnom životu Hrvata BiH, neophodno je ukazati na bar još dvije njezine osobitosti, dimenzije. Ne baš kao nacionalna **nota** u djelatnosti *Napretka* bila je naglašena i socijalna. Institucija **pomoći** podrazumijevala je skrb o materijalno ugroženima ili, bar, nedovoljno situiranim. A takvih je u varošicama, varošima, ono malo gradskih naselja, a pogotovo u prigradskim aglomeracijama i na selu BiH bilo i previše. Podsjećajući na te početne angažmane nerijet-

⁶ A BiH, Zapisnik, I, 100.

⁷ Vid. *Kalendar*, III/1909., 135.

ko je od osnutka društva ukazivano baš na tu *Napretkovu* brigu, "za onu bespolsnu sirotinju, što luta bez kruha i bez zanimanja po ulicama..."⁸

Po pravilu u širenju mreže podružnica i uključivanja što šireg kruga članova i simpatizera nije se pravila razlika na planu socijalnih kategorija stanovništva. Ipak, zabilježeni su slučajevi kada se eksplicite zagovarala potreba "da *Napretkova* ideja i među **radništvom** uhvati bolji korijen nego do sada..."⁹ a nije, već od samih početaka djelovanja, propuštala priliku da se ne istakne kako je "*Napretkova* misao prodrila i među težake..."¹⁰

Ti i takvi tonovi su na osobit način kontrapunktirali neskrivenoj noti hrvatstva u sveukupnoj djelatnosti koja je ublažena ne tako čestim, ali ipak primjetnim primjerima pomaganja nadarenih pojedinaca iz drugih nacionalnih sredina (npr. muslimansko-bošnjačkih).

Kontinuirana, dosljedna i uspješna distanca **vis à vis** politike, bolje reći njegova apolitičnost, jest jedna od osobitosti *Napretkove* djelatnosti tim začudnija ako se zna kako je gotovo nemoguće bilo na ovim prostorima othrvati se njezinom sindromu. To je potrebno istaknuti tim prije ako se zna da je *Napretkova* pojava padala u vrijeme početaka organiziranog političkog života i neskrivenog rivalstva unutar samog hrvatskog korpusa između liberalnih i klerikalnih krugova.¹¹

A još više stoga što je to bio moglo bi se tvrditi, jedincat primjer u odnosu na ostala društva koja su, istina **pro foro externo**, zauzimala ista ili slična stajališta, ali nisu mogla na njima uvijek i opstati. Samo iz tog razloga ilustrirao bih, ponekad onovremenim podatkom, *Napretkovu* upornost naspram pokušaju da se politika uvuče pa i na mala vrata među njegove redove, očitavanu kako u vodstvu, tako i na terenu. Nevažno je iz koje godine su citirani navodi, jer su bili neprekidno zagovarani i dosljedno provodeni. Već u predustavnom razdoblju opominjalo se s tribine 5. glavne skupštine (lipanj 1909.) da dolaze "i u nas dani političkog života" i slutilo kako će se stranka "Rascijepat... na stranke s raznim... ciljevima, planut će ponekad i strasti... proklijat će često i mržnja, kako to već biva u političkom životu, ali praga *Napretkova* ne smije prekoračiti strast ni mržnja, jer to bi onda (moglo) smetati prosvjetnom i gospodarskom napredovanju hrvatskom... *Napredak* neka ostane čist..." Uz opomenu se rezolutno odbijala i pomisao "da bi se u ovu

⁸ *Kalendar, VII/1913.*, 138.

⁹ A Bišć, *Zapisnik I*, 171.

¹⁰ *Kalendar, VII/1913.*, str. 139.

¹¹ Vid. I. Đaković, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata I. dio Do stvaranja Sabora 1910*. Zagreb, Globus, 1985., 397. str.

našu općenarodnu hrvatsku kulturnu instituciju mogao uvući strančarski duh”.¹²

Jedan događaj s jeseni te 1909. god. potvrdio je načelan negativan stav *Napretkovi*h čelnika naspram bilo kakvim angažmanima s političkim konotacijama. Čak i prema onima iz vlastite sredine koji zaista nisu u svojoj djelatnosti imali ni primisli na politički angažman.¹³

Na prijedlog livanjske podružnice da se izvede sjedinjenje *Napretka* i političke organizacije *Hrvatske Narodne Zajednice* tadašnji predsjednik dr. Alaupović je sugerirao sudionicima 5. glavne skupštine (19. 6. 1910.) da i ne raspravljaju jer ”*Napredak* je za našu djecu, a ’Hrvatska Narodna Zajednica’ za narod” što je i prihvaćeno.¹⁴

Neki potezi kojima je teško bilo naći bilo kakvu političku pozadinu izazivali su ako ne burne a ono dalekosežne posljedice. Pozdrav dr. Franku kao dobrotvoru *Napretka* ”neki članovi” su doživljavali kao isticanje ”politike u *Napretku*”. Pored uvjerljivih objašnjenja predsjednika ”da nije imao nikakvu namjeru na politiku i da se on toga kao predsjednik *Napretka* vazda kloni” predloženo je tim povodom usvajanje zaključka ”da se *Napredak* nigdje ni kod kakove, a osobito političke manifestacije ili demonstracije ne ističe te da se u tom smislu napiše okružnica podružnicama i da one to isto učine”.¹⁵

I zaista, samo dva tjedna kasnije Središnja je uprava ”Svijem podružnicama i povjerenicima” izdala naputak ”...da nijedan odbor podružnice, dotično povjerenik ne istupa kao takav u ime *Napretka* ni u jednoj našoj stranačkoj manifestaciji, odnosno demonstraciji”. Obrazloženje se temeljilo na općepoznatoj tezi da je ”*Napredak* humanitarno društvo, koje ima zadatak okupiti oko sebe sve naše sinove *bez obzira na stranke*, a toga neće moći učiniti, ako se bude angažovalo bilo za koju stranku”.¹⁶

Zahtjev je bio direktan i rezolutan, ali je začudna, pak bila zamolba svakom odboru ”da ne bi to na javu iznosio” zbog suvišnih komentara. Ova i slična ograđivanja od eventualnog spočitavanja politikantstva u vlastitim redovima bila su više obrambenog karaktera i odnosila se na

¹² *Kalendar*; IV/1910., str. 177 i 179.

¹³ Znakovito je u tom smislu odbijanje *Napretka* na pozive svim hrvatskim društvima koje im je uputilo Hrvatsko pjevačko društvo *Trebević* ”da se dogovore o proslavi Gajevoj” - A BiH, Zapisnik I, 200.

¹⁴ Kao bilj. 12.), str. 216.

¹⁵ A BiH, Zapisnik I, 231.

¹⁶ A BiH, Središnja uprava *Napretka*, 1920/1602, F/3. K/4

one izvan *Napretkovih* redova (sa svojim su od starta raščistili). Ponekad je, kakvog li apsurdna, to bilo i na vlastitu štetu!¹⁷

Kako je život nemoguće uvijek svesti u krute regule, normalno je da je bilo i slučajeva kada su *Napretkovi* djelatnici sudjelovali u nekim političkim manifestacijama koje s njihovom osnovnom djelatnošću nisu imale ništa zajedničkoga.¹⁸

Upravo stoga u spomenutoj okružnici izloženo je i gledanje Središnje uprave na one specifične slučajeve angažmana koji ne kolidiraju s mjestom i ulogom dotičnih *dužnosnika u Društvu*. Nije se odricalo pravo pojedinim članovima kao osobama (npr. odbornicima) da pripadaju nekoj političkoj stranci ili za nju rade, ali se podrazumijevalo da "to ne čine u ime *Napretka* nego u svoje ime..."¹⁹

Nešto naglašenije elaboriranje odnosa *Napretka* prema politici u ovih nekoliko uvodnih napomena nije nimalo slučajno. Nužno je navesti iz dva (svaki je za sebe) posebna razloga. Prvi, jer je *Napredak* nastao, rastao i razvijao se upravo kada je i BiH činila prve korake u modernom političkom životu, kada su se i kod Hrvata i ostalih naroda u BiH stvarale prve moderne političke organizacije. Drugo, što je u vrijeme kada su raznim očitovanjem strasti unutar i između svih političkih stranaka koje su stupile na političku scenu započele neskrivene, žestoke političke i izborne borbe. Za takvo društvo kakvo je bilo *Napredak* iskušenja su bila prevelika da bi se ishod prepustio stihiji. Otud i sve te (unutarnje) ograde i obrane. Da nije bilo uzalud, vidjelo se na startu, ali i tijekom svih desetljeća (pa i nakon obnove 1990.). Osjetilo se to i u ono prvotno vrijeme kada se, mirne duše, moglo konstatirati: "Naš *Napredak* je ostao pošteđen: **Političke strasti ne nađoše do danas pristupa u ovu... kulturnu instituciju bosanskohercegovačkih Hrvata... tu ne bijaše mjesta ni najmanjem pokušaju kakve nesloge ili strančarenja**".²⁰

U završnom razmatranju ovog ponajvažnijeg dijela uvoda trebalo bi naglasiti da je u analiziranim stavovima, opredjeljenjima i rezultatima sadržana sva specifičnost i veličina *Napretkove* pojave i djelovanja. Ne samo u periodu do početka, odnosno završetka Prvog svjetskog rata nego u svim decenijama djelatnosti, i nakon obnove 1990. god. Može zazvučati pretjeranim *tvrdnja* da

¹⁷ Razgovor s arh. Vancašem radi kuće za potrebe konviktoraca nisu vođeni (svibanj 1910.) jer po predsjedniku "radi političkih prilika nije bilo zgodno..." A BiH, Zapisnik, I, 237.

¹⁸ Zemaljska vlada je prilikom proglašavanja Ustava (1910) pozvala *Napredak* da uputi svoje izaslanike. Određeni su bili predsjednik i tajnik - A BiH, Zapisnik I, 222.

¹⁹ Kao bilj. 16.

²⁰ *Kalendar*, V/1911., 231.

je djelatnost *Napretka* paradigmatična za javno djelovanje u BiH uopće. Ali, taj zaključak nije stvar osobnog stava, osobne prosudbe. On proizlazi iz realnosti života. Kada je riječ o povijesnim rekonstrukcijama i analizama, onda bi trebalo da je u središtu svega - **čovjek**, odnosno **ljudi**. A, to je u *Napretkovo* djelatnosti **alfa i omega**, smisao postojanja i djelovanja. Kulturom i prosvjetom pomoći čovjeku, socijalno ugroženom, nacionalno (nedovoljno ili nikako) osviještenom, spasiti ga od isključivosti, ekskluzivizma (ponajviše političkog), da uz pomoć koja mu se dodjeljuje učeci i radeći postane sposoban, uspješan, karakteran **čovjek**, **svjestan** svoje nacionalne pripadnosti, pa i svjetonazora, svjestan da je svim svojim bićem **ukotvijen** u zemlju u kojoj je rastao, djelovao, razvijao se. U *Napretku* je bilo mjesta za **sve** koji su tako mislili, osjećali, djelovali. U tom je njegova **posebnost**, kao i **Bosne i Hercegovine** u cjelini. Pa i u odnosu na ostale hrvatske pokrajine. To jedinstvo, ta simbioza *Napretka* i Bosne i Hercegovine rezultirala je obostranom koristi i za Društvo i one koji su bili njegovi djelatnici ili pitomci i za sredinu u kojoj su djelovali.

Iako se ova prevažna ocjena karaktera *Napretkove* djelatnosti odnosi na cijeli period njegova postojanja (od osnutka do današnjih dana), logično da je tijekom i jednog desetljeća, a kamoli kroz gotovo jedno stoljeće bilo graničnih godina koje uvjetuju i nameću markiranje onog osobitog, specifičnog što je i kvantitetom i osebnjuošću razlikovalo pojedine periode u akcijama pokretanima od vodstva, a realiziranim u podružnicama marom brojnih članova. Tako je period od prvih ideja, do osnutka prvih hrvatskih potpomih društava i svega što se dogadalo u *Napretku* do 1914. god., odnosno 1918. god. relativno kratak (kraći od dva desetljeća), nadasve, buran, sadržajan, kvalitetan i značajan. U ovisnosti od sadržajnosti rada vodstva, odraza tog rada na terenu, naravno objektivno sačuvane i istraživaču realno dostupne građe bilo je jedino moguće rekonstruirati ove najbitnije momente i etape razvojnog i djelatnog puta *Napretka*. Zanimljivo je da se pisac ovih redova na početku istraživanja i analiza istraženoga našao u brojnim dilemama oko utvrđivanja elementarnih podataka vezanih za neke kronološke determinacije, kako one utvrđene nekoliko decenija tako (možda i više) u tijeku ove posljednje decenije, čak i ovih od prije godinu dana!

Početak *Napretka* nije sličio startu ostalih nacionalnih društava. Društvo pod ovim imenom je ustvari sljednik **dvaju** društava osnovanih u Mostaru i Sarajevu. Oba su bila **hrvatska**, oba **potporna** i oba utemeljena iste 1902. god. Oko starta godine, dakle nije bilo nikakvih dilema. Ali, oko niza ostalih pojedinosti vezanih za ideje o nastanku, njihovim pokretačima, priznavanju pravila, početaka stvarne djelatnosti bilo je, najblaže rečeno, mnogo neusuglašenosti. Sljedeća bitna godina za oba društva i "sljednika" bila je 1904. god. od ko-

je (10. rujan) sarajevsko društvo djeluje pod imenom *Napredak*, da bi se pokušajima preuzimanja zadaće mostarskog društva (briga o dacima) pripremili uvjeti za objedinjavanje oba društva u **jedno** sa sjedištem u Sarajevu. Godina 1907. je po tom događaju (fuziji) i datum (9. lipanj) i još nekim drugima prijelomna. Prvi broj jednog od grandioznih poduhvata *Napretkovih* (Kalendar - godišnjak) vezuje se za tu godinu i **rast** Društva u nizu oblasti djelovanja iskazivanih u godišnjim izvještajima navode istraživača na konstataciju da se razdoblje od 1907. do 1914. god. nazove "zlatnim razdobljem" *Napretkove* djelatnosti do kraja djelovanja u okvirima Habsburške Monarhije. U elaboriranju teme "Mjesto i uloga HKPD *Napredak* u kulturnom životu Hrvata Bosne i Hercegovine" period do kraja postojanja tih državnopravnih okvira postojanja i djelovanja (Austro-Ugarske Monarhije), do završetka Prvog svjetskog rata ili, stvaranja nove države (1. 12. 1918.) jest jedincat. Ipak, s početkom prve svjetske kataklizme završava se ovaj burni - **djelatni** period ("zlatno doba") koga slijede četiri godine egzistiranja i tavorjenja u kojima se kako tako nastavlja sa djelatnostima (tiska se i Kalendar).

Upravo **periodizacija** *Napretka* na ključne godine 1902.-1904.-1914.-1918. opredijelila je i **metodologiju** obrade njegove djelatnosti. Prvi dio je naglašeno **kronološki** tretiran, a u ostala dva kombiniran je taj pristup s **tematskim**. Iako u društvenim znanostima, za razliku od egzaktnih, nema "konačnih istina", teško je pretpostaviti da se **opća** slika *Napretkove* djelatnosti (zvuči možda samouvjereno) može **bitno** mijenjati. Možda sadržajno, u smislu, eventualnih dopuna istraženoga. Ali, ne karakterom, dosegom, tj. efektima djelatnosti, porukama svima koji se bave Bosnom i Hercegovinom. Ponajvažnija i bitna je poruka da *svaka djelatnost* u Bosni i Hercegovini (gospodarska, politička, vjerska, pa i kulturna) treba i **mora**, prije svega izražavati i odražavati njezinu autohtonost i **samobitnost**, a **sve** "ostalo" (vjera, nacija, politika, "matice") može biti samo **onaj jedan od bezbroj krugova** (npr. po "analistima") koji to pobrojano i ono što mu se može dodati dotiče na način kada se "baci kamen u veliku vodenu površinu" s kojom možemo usporediti bilo koji povijesni događaj (u općoj ili nacionalnoj) povijesti.

Prilozi

	Podružnice	Povjerenici
Amerika	1911.	
Austrija		
Banja Luka	1906., 1907., 1911.-1914.	
Beč		1907.
Bihac	1906., 1909.-1914.	
Bijeljina	1912.	1912.
Bileća		
Blatnica	1907., 1913., 1914.	1907., 1911., 1912.
Bos. Brod	1907., 1909., 1911.-1914.	1906.
Brčka	1906., 1907., 1911.-1914.	
Breza		
Bugojino	1906., 1907., 1911.-1914.	
Busovača	1906., 1911.-1914.	1906., 1912.
Cazin		1913., 1914.
Čapljina	1907., 1911.-1914.	
Derвента	1907., 1909.-1914.	1906., 1912.
Doboj		1906., 1912.
Domanovići (v. Prenj)		
Drvar	1912.	1906., 1907., 1911.
Dubica		1906., 1907.
Foča		1906., 1907., 1911.-1914.
Fojnica		1906., 1907., 1911.-1914.
Glamoč		1912.-1914.
Gračanica		1907.
Gradačac	1911., 1914.	1906., 1907.
Gradiška		1907.
Gradnići		
H.K. Vitez		1906., 1907.
Ilidža		1907.
Ivanjska		1912.
Jajce	1906., 1907., 1912., 1913.	
Kakanj-Zgošća	1911.-1914.	
Kiseljak		1906., 1907.
Kladanj		1911.
Ključ	1914.	1907., 1911.
Konjic	1906., 1907., 1914.	1909.
Kostajnica Bos.		1914.
Kotor Varoš	1911.-1914.	
Kraljeva		1911.
Kreševo	1907.	1911.-1914.
Krupa		1911., 1912.
Kulen Vakuf	1913.	
Kupres	1906., 1907.	1911.-1914.
Livno	1906., 1907.	1911., 1912., 1914.
Ljubuški	1906., 1907.	1911.-1914.
Maglaj	1906.	1911.-1914.
Međugorje	1907.	
Modrić		1911.
Modrić (Modriča?)	1907.	
Mostar	1902.-1904., 1907., 1912.- 1914.	

	Podružnice	Povjerenici
Nemila		
Nevesinje	1907.	
Novi – Bos.	1906.	1906.,1907.,1911.
Novi Šeher		1911.
Odžak	1911.	1906.,1907.
Olovo		1911.
Orašac, Tolisa, D. Mahala		1911.,1912.
Pazarić		1913.,1914.
Pećin grad		1911.,1912.
Petrovac		1906.,1907.,1911.
Podhum	1911.	1911.
Prenj		
Prijedor	1906.	1906.
Prnjavor		1911.-1914.
Ravno		1911.
Roško polje	1910.,1911.	
Sanski Most	1910.-1912.	1906.,1907.,1910.-1914.
Sarajevo	1902.-1915.	
Šolakova kula		1907.
Srebrenica		1911.,1912.
Stolac	1906.,1907.	1911.
Sutjeska		1907.
Šamac Bos.	1906.,1907.,1911.	
Šćit (Prozor)		1906.
Široki Brijeg	1912.	
Teslić	1907.	1911.
Tešanj		1906.,1911.
Tolisa		1911.
Travnik	1906.,1909.-1914.	
Trebinje	1906.,1907.,1909.-1912.	
Tržiči		1912.
Tuzla – Donja	1906.,1907.,1909.-1912.	
Ulice	1908.,1911.	
Vakuf Donji	1911.,1912.	
Vakuf Gornji	1906.,1907.,1909.-1911.	1906.
Varcar Vakuf	1907.,1909.-1914.	1906.
Vareš	1907.,1909.-1914.	1905.
Visoko		1912.-1914.
Višegrad	1910.-1914.	
Vitez		1911.
Zagreb		1912.
Zavidovići		1910.
Zenica	1906.,1907.,1909.-1914.	1909.-1912.
Zgošća		1910.,1914.
Zvornik		1906.,1911.
Žepče	1906.,1911.,1914.	1906.,1907.,1912.

Potpore đacima i visokoškolicima

R - redovne potpore

IP - izvanredne potpore

K - konviktorci

	Sveučilištarci Prijavljeni	Gimnazijalci		Trgovci		Viša djevojačka	Slikari	Djece (ukupno)	Proračun	Ukupno	
		Realna	Gimnazija	Broj	Iznos					Djece	Iznos
1902/3											
1903/4											
1905/6 (za 7 mjeseci)	375 K										
1906/7 (proračun)				2.400		360			38.000		
1907/8	11580 K	R 4.400 IP 10.110							41.000	đaci više škola	18.584,86 11.580 K
1908/9			149						60.000		24.762,10 28.302,83 35.526,99 35.526,99
1909/10				48		9	3		253		
1910/11			52								
1911/12			3.637,51 1.058,31 29.776								34.471,82
1912/13			9.684 17.630,30 1.154,40								28.468,70
1913/14			32.470 1.238 3.992,22								37.000,22
1914/15			9.440,46 11.350,30 1.134,38								21.985,14

Potpore zanatlijskima

	Prijavljeno	Pozvano	Došlo	Odustalo Pobjeglo	Smješteno Namješteno	Ostalo	Ukupno
1902.							
1903.							
1904.							
1905./1906.	58			11 pobjeglo 1 bolestan	51	40	398.62 K
1906./1907.							
1907./1908.	80	77	63	10	63	53	3756,91 699,08 4455,99
1908./1909.	126		96	36	96	60	5.852,72
1909./1910.	99	94	66	21		59	743,57
1910./1911.	119	104		12 pobjeglo 30 odustali	74	59	24 5.339,34
1911./1912.	150	110		29	66		2071,28
1912./1913.	177	156		14	78		1.135,88
1913./1914.	82	65				40	
1914./1915.	51	47	25			20	1.638,62

IZVORI I LITERATURA

Grada - neobjavljena

- Beograd – Arhiv Jugoslavije – “Društva i udruženja” (A.J.)
Pariz – Les archives des affaires étrangères – Quai d’Orsay
Sarajevo – Arhiv Bosne i Hercegovine (A BiH)
Napredak. Zapisnici poslovnog odbora Središnje uprave Napretka
(kutija 223a);
Napredak. Zapisnici redovitih glavnih godišnjih skupština
Središnje uprave Napretka;
Arhiv grada Sarajeva – Društva
Split – Sveučilišna knjižnica.
Zagreb. Sveučilišna knjižnica – Rukopisna zbirka.

Grada – objavljena

- *Glavni rezultati popisa žiteljstva u BiH od 22. aprila 1895., sa podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima.* Sastavio Statistički odjel Zemaljske vlade. Sarajevo 1895. god.
- *Grada za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih pitanja iz prošlosti BiH (XIX iXX vijek) – Arhiv BiH*
- *Izveštaji o upravi Bosne i Hercegovine 1906-1916.* Izdali: Zemaljska vlada i Zajedničko ministarstvo financija.
- *Rezultati popisa žiteljstva u BiH od 10. oktobra 1910.* Sastavio Statistički odsjek Zemaljske vlade. Sarajevo 1912.
- *Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom.* Grada. Redaktor Risto Besarović. Sarajevo 1968. god.

Tisak

- *Hrvatska narodna zajednica* – Sarajevo 1913-1918.
- *Hrvatska njiva*. Zagreb. 1910.
- *Hrvatska zajednica* ". Odjel za politiku, prosvjetu, narodno gospodarstvo. Sarajevo. I/1909 – IV/1912.
- *Hrvatski dnevnik* – Sarajevo I/1906 – XVIII/1918.
- *Hrvatska prosvjeta*. Mjesečnik za književnost, umjetnost i prosvjetu. I/1914 – V/1918;
- *Sarajevski list*. Sarajevo 1913.

Literatura (knjige i članci) – alfabetski

- A. B., *Kulturna društva...* Pregled; br. 49 i 50 (1928)
- Alaupović T., *Razvijanje narodne misli u Bosni*. *Hrvatska njiva*. Zagreb 1910., br. 10.
- Ančić M., *Hrvatsko kulturno društvo Napredak – jučer; danas, sutra*. Sarajevo, Napredak, 1933, 130 str.
- Besarović Risto, *Kulturni razvitak Bosne i Hercegovine (1878-1918)* ANU-BiH. Posebna izdanja, knjiga XXXIX – Odjeljenje društvenih nauka. Knjiga 18. Sarajevo 1987, 369-402.
- Besarović R., *Iz kulturne i političke istorije BiH*. Zbornik članaka i prikaza. Sarajevo, 1966.
- Isti, *Iz kulturnog života Sarajeva pod austrougarskom upravom*. Sarajevo 1974.
- Benac Alojz, *Zašto su nacionalna kulturna društva prestala sa radom*. "Odjek", III/1949 (25. 4. 1949.)
- Blažanović Stjepan, *Napredak u Zagrebu*. Prilozi za monografiju. Zagreb. Napredak 1996, 240 str.
- *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do Drugoga svjetskog rata*. Sarajevo. 1994., 337. str.
- Buntić fra Didak, *Analfabetški tečajevi (1913.)* Kalendar, VIII/1914., str. 168-174
- Ćorić Boris, "Nada" – književno-historijska monografija 1845-1903. Sarajevo, Svjetlost, 1978, 921. str.
- Ćurić Hajrudin, *Nekoliko statističkih podataka o stanovništvu BiH u XIX. v.* "Život", Sv. 3., Sarajevo 1952.
- Isti, *Školske prilike muslimana u BiH 1800-1878*. SANU, Beograd 1965. Posebno izdanje. Knjiga CCCLXXXIX Odeljenje društvenih nauka, knj. 50.

- Čelebić Edin, *Mostarska kulturno-prosvjetna društva u doba Austro-Ugarske*. Sarajevo. 1982.
- Isti, *Političke i kulturne prilike u BiH krajem XIX. i početkom XX. vijeka sa posebnim osvrtom o djelatnosti i ulozi kulturno-prosvjetnih društava Hercegovine*. Mostar 1990., br. 7-8, str. 69-84.
- Čelik dr. Dragan, *Hrv(atsko) kult(urno) društvo Napredak. Tekst predavanja za bogosloviju i sjemeništa*. S. a. s. I. (A BiH neregistrirano)
- Đaković Luka, *Osnivanje "Hrvatske katoličke udruge u BiH"* Godišnjak Društva istoričara (GDI), XV/1964, 135-158.
- Isti, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata. I dio: Do stvaranja Sabora 1910*. Zagreb, Globus, 1985., 397. str.
- Gavranović Berislav, *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. g.* ANUBiH, Građa, 1973.
- Gross Mirjana, *Hrvatska politika u BiH od 1878-1914. Historijski zbornik, XIX-XX (1966.1967)*, str. 9-68.
- Hadžibegović Iljas, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19-20 stoljeća*, Sarajevo, 1991. g.
- Hadžiosmanović Lamija, *Biblioteke u Bosni i Hercegovini 1878-1918*. Sarajevo 1980.
- Hauptmann Ferdo, *Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine 1878-1918*. ANUBiH. Posebna izdanja LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, Knj. 18. Prilozi za istoriju BiH. Sarajevo 1987.
- Imamović Mustafa, *Pravni položaj i unutrašnje politički razvitak BiH od 1878-1914*. Sarajevo 1976, 274. str.
- Jagić V., *Spomeni mojega života, II deo (1880-1923.)* Beograd SANU, 1934., Knj. CIV, 12.
- Jelenić fra Julijan, *Postanak i razvoj hrvatskih analfabetskih tečajeva u BiH. Kalendar, X/1916.*, 120-124.
- Kapidžić H., *Dva priloga novijoj istoriji BiH... (A(dalbert) Šek, BiH i ustavne uredbe*. Glasnik arhiva i Društva arhivista, God. II., Knj. II., Sarajevo 1962., str. 307-328.
- Isti, *Bosna i Hercegovina za vrijeme austrougarske vladavine*. Sarajevo, 1968.
- Kemura Ibrahim, *Uloga Gajreta u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine 1903-1941*. Sarajevo, Veselin Masleša, s.a. (1986)., 415 str.
- Kraljačić Tomislav, *Kulajev režim u BiH 1882-1903*. Sarajevo, Veselin Masleša, 1987, str. 567.
- Kreševljaković H., *Hrvatsko kulturno društvo Napredak u Sarajevu*. Sarajevo, Veselin Masleša 1930., 20. str.

- Kreševljaković H., *Izabrana djela*. Sarajevo, Veselin Masleša, 1991. str. 190.-285., Knj. IV
- *Napredak – desetljeće 1990.-2000. (II. dopunjeno izdanje)*. Sarajevo 2001., 315 str.
- Mađar dr. Božo, *Prosvjeta - Srpsko prosvjetno i kulturno društvo 1902.-1949.* Banja Luka – Srpsko Sarajevo, Akademija nauka Republike Srpske, 2001., 335
- Matoš A., G., *Iz Sarajeva*. Napredak. *Kalendar za 1993.*
- Miličević Ivan, *Hrvatsko kulturno društvo Napredak*. i preč. Anto Alaupović. *Napredak – Kalendar XXXII/1942*, 182-188.
- Odić A(nton), *Dva priloga k povijesti Napretka*. *Napredak – kalendar (1928)*, 123-124.
- O(dić) A., *Hrvatsko kulturno društvo Napredak*. “Narod”, IV/1924., br. 2. od 5. siječnja
- Odić A., *Kratak istorijat Napretka. Od osnutka do fuzije Hrvat. pot. društvu u Mostaru (1902.-1907.)*. *Napredak – Kalendar, XVI/1927.*, 38-48.
- Odić (A) i Poljak (M), *Hrvatsko kulturno društvo Napredak u kratkim crtama i slikama 1902.-1927.* Sarajevo 1927., 17. str.
- Odić A., *Kratka povijest Napretka. Rad društva 1907. do početka rata*. *Napredak – Kalendar, XVII/1928.*, str. 39-45.
- Odić A., *O 25. godišnjici Napretka*. *Kalendar, XVIII/128.*, 38-39.
- Papić Mitar, *Hrvatsko školstvo u BiH do 1918.* Sarajevo, Veselin Masleša, 1982., 162 str.
- Isti, *Školstvo u BiH za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)*. Sarajevo, Veselin Masleša, 1972, 202. str.
- Pejanović Đorđe, *Kulturno-prosvjetna humana i socijalna društva u BiH za vreme austrijske vladavine*. Sarajevo 1930.
- Isti. *Stanovništvo BiH*. Sarajevo 1987.
- Petrović dr. Leo, *Prije trideset godina*. *Kalendar, XXII/1932.*, str. 161-166.
- Poljak Mijo, *HKD Napredak – O njegovom postanku, cilju i radu i o našim dužnostima prema njemu*. Sastavio društveni potpredsjednik Mijo Poljak 1936., str. 155. Zbirka Napretkovih popularnih predavanja. Sveska II.
- Popović Vasilj, *Kalajev plan o Bosni*. *Kalendar - Prosvjeta 1936.*
- *Spomenica Vrhbosanska 1882.-1932.* Sarajevo 1932.
- *Statistika mjesta i pučanstva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1880.
- Topić dr. Franjo, *Hrvatsko kulturno društvo u prošlosti i sadašnjosti*. “*Crtajte granice ne precrtavajte ljude*”. Sarajevo – Bol, Vrhbosanska visoka teološka škola. *Studija Vrhbosnensia*, 1995., 638-643.
- Vukšić Tomo, *Devedeset godina Hrvatskoga kulturnoga društva “Napredak”*. *Crkva u svijetu*, 1/1993., 70-76

KAZALO MJESTA

- Banja Luka, 27, 42, 67, 108, 160, 223
Beč, 31-33, 89, 91, 180, 181, 223
Bihać, 108, 160, 223
Bijeljina, 166, 223
Bileća, 166, 223
Blatnica, 223
Bosanski Brod, 223
Bosanski Šamac, 42, 67, 180, 224
Brčko, 144, 160, 223
Breza, 223
Brod, 74
Budimpešta, 104
Bugojno, 74, 122, 157, 160, 223
Busovača, 71, 74, 108, 166, 223
Czin, 223
Čapljina, 166, 223
D. Mahala, 224
Derventa, 74, 175, 223
Doboj, 223
Domanovići, 223
Donja Tuzla, 46, 152, 224
Drvar, 223
Dubica, 223
Đakovo, 184
Foča, 223
Fojnica, 71, 160, 223
Glamoč, 223
Gračanica, 223
Gradačac, 75, 162, 223
Gradiška, 223
Gradnići, 223
Graz, 32, 179
H. K. Vitez, 223
Ilidža, 223
Ivanjska, 223
Jajce, 157, 223
Kakanj - Zgošća, 58, 59, 223
Kiseljak, 71, 223
Kladanj, 223
Ključ, 223
Konjic, 223
Kostajnica Bos., 223
Kotor Varoš, 42, 67, 223
Kraljeva, 223
Kreševo, 71, 108, 223
Krupa, 223
Kulen Vakuf, 223
Kupres, 74, 223
Livno, 30, 45, 166, 223
Ljubuški, 223
Maglaj, 160, 223
Međugorje, 223
Mjedenaica, 111, 112
Modrić (Modriča?), 223
Modrić, 223
Mostar, 12, 13, 17, 27, 28, 32-35, 38, 41, 44-46, 48-50, 53, 56, 67, 76, 86, 89, 95, 119, 132, 141, 151, 155, 160, 166, 167, 196, 201, 202, 207, 210, 211, 218, 223
Mutni potok, 110, 111
Nemila, 224
Nevesinje, 224
Novi - Bos., 224
Novi Šehir, 224
Odžak, 75, 162, 164, 224
Olovo, 224

- Orašac, 224
 Pazarić, 224
 Pećin grad, 224
 Petrovac, 224
 Podhum, 224
 Prenj, 223, 224
 Prijedor, 224
 Prnjavor, 224
 Prozor, 74, 224
 Ravno, 224
 Roško polje, 224
 Sanski Most, 75, 224
 Sarajevo, 5, 12, 13, 17, 18, 25, 27,
     28, 30, 32, 37-40, 44-50, 55-57,
     62, 67, 70, 74, 76, 86, 88, 89, 95,
     98, 102, 103, 107, 109, 110, 112,
     113, 132-135, 137, 138, 142, 144,
     149-152, 156-160, 162, 163, 165,
     166, 169, 170, 181, 185, 187,
     192, 196, 198, 202, 203, 207,
     210-212, 217, 218, 224
 Senj, 67
 Solakova kula, 224
 Srebrenica, 224
 Stolac, 160, 224
 Sutjeska, 71, 224
 Šćit (Prozor), 224
 Široki Brijeg, 196, 224
 Teslić, 224
 Tešanj, 224
 Tolisa, 224
 Travnik, 45, 116, 141, 144, 160, 224
 Trebinje, 30, 89, 90, 117, 141, 224
 Tržići, 224
 Tuzla - Donja, 224
 Tuzla 27, 30, 35, 45, 67, 144
 Ulice, 224
 Upca (Češka), 103
 Vakuf Donji, 224
 Vakuf Gornji, 224
 Varcar Vakuf, 224
 Vareš, 30, 58, 71, 108, 160, 224
 Visoko, 224
 Višegrad, 75, 162, 224
 Vitez, 71, 224
 Zagreb, 32, 35, 91, 101, 103, 117,
     141, 156, 162, 167, 178, 196, 224
 Zavidovići, 224
 Zemun, 67
 Zenica, 71, 72, 141, 166, 224
 Zgošća, 58, 59, 223, 224
 Zvornik, 224
 Žepče, 164, 224
 Županjac, 160

KAZALO OSOBNIH IMENA

- Ajvazović, Mato, 64
Alaupović, Anto, 33, 45, 62, 65,
66, 187, 230
Alaupović, Tugomir, 15, 38, 39,
41, 49, 53, 54, 59, 61, 64, 65,
71, 89, 100, 107, 110, 116,
117, 119, 143, 228
Albori, Eugen, 28
Alkalaj, S. D., 173-175
Ančić, Mladen, 53, 228
Ančić, Petar N., 46
Andrić, I., 101, 102
Appel, 28
Ašperger, Janko, 35, 64
Baerenreiter, 27
Baloković, Zlatko, 198, 207, 217
Baljić, Ivan, 88
Banić, Jozo, 65
Barbić, 115
Barešić, Ivo, 39, 64
Barišić, Ivan, 39
Bauer, Antun, 78, 137, 139, 148,
152, 187
Beethoven, 198
Belašković, Mihovil, 65, 66
Benac, Alojz, 228
Benko, Isidor, 28
Bergant, 100, 101
Berković, 139, 147
Berks, 110
Besarović, Risto, 31, 132, 228
Bimbi, Ivan, 64
Blažanović, Stjepan, 38, 228
Bosutić, Tomislav, 64
Brkić, Milenko, 5
Brođanac, 100
Buconjić, Paško, 33, 34
Budimir, Ivan, 66
Buntić, Didak, 196, 228
Burian, Stjepan, 28
Cammarota, Ernesto, 169, 170
Caratan, Jure, 166
Cvitković, Dane, 66
Cvitković, Milan, 59, 62, 65, 116,
118
Čabrajić, Luka, 65
Čaleta, Rafo, 66
Čelebić, Edin, 48, 229
Čelik, Dragan, 33, 35, 43, 48, 49,
53, 54, 85, 229
Čule, Marin, 64
Čule, Martin, 34
Čilimović, Anto, 64, 66
Čorić, Boris, 27, 228
Čurić, Hajrudin, 26, 228
Dalić, Antun, 98
Draganić, Albert, 66
Dražić, Ambroz, 66
Dujmušić, 115
Dujmušić, Ivan, 64
Dujmušić, Jozo, 58-60, 62, 64,
65, 124
Durbešić, Ivan, 66, 194
Dvorniković, Ljudevit, 66

- Dvoržak, A., 169, 198
 Đaković, Luka, 14, 229
 Đebić (Džebić), Aleksa, 58, 59,
 62, 64-66, 96, 97, 118, 124,
 132, 133, 137, 162, 175
 Đebić, Marko, 39, 64
 Đebić-Marušić, K., 65
 Đogašević, Franjo, 66, 194
 Elgar, E., 198
 Filipović, Dragutin, 66, 194
 Franchiny, Ivan, 65
 Frangeš, R. M., 140
 Frank, dr., 15
 Franjo Ferdinand, 152, 193, 198
 Franjo Josip, 23
 Fuchs, Albert, 65
 Fuks, 135
 Fuks, Kristijan, 161, 169
 Gašić, Ilija, 65, 66
 Gavranović, Berislav, 229
 Glavaš, Radoslav, 34, 46, 64
 Gliča, Mihovil, 65, 66, 194
 Graf, Gustav, 138, 139, 147, 152,
 193
 Grig, 169
 Gross, Mirjana, 229
 Grund, Arnošt, 167, 168
 Hadžibegović, Ilija, 25, 26, 229
 Hadžiosmanović, Lamija, 229
 Hauptmann, Ferdo, 25, 229
 Hedervary, Khuen, 28
 Hörmann, Kosta, 46, 55, 60
 Ilijić, Stj., 49
 Imamović, Mustafa, 22, 25, 26,
 229
 Inhof, Bartol, 34, 64
 Ivanković, Ilija, 34, 64
 Ivkance, Franjo, 169
 Jablanović, Ivo, 59, 65, 97
 Jagić, V., 22, 229
 Jamnicki, Leo, 34, 46, 64
 Janković, Stjepan, 66
 Jelenić, Julijan, 229
 Jukić, Ante, 34, 64
 Jurkić, Gabrijel, 90, 140
 Jurkić, Mirko, 65
 Kakarrigi, Mato, 65, 66, 124
 Kallay, Benjamin, 22, 23, 27, 28,
 31-33, 201, 209
 Kapidžić, H., 21, 229
 Karabegović, Ibro, 5
 Kemura, Ibrahim, 5, 9, 32, 37, 50,
 78, 155, 164, 229
 Klemens, 141
 Knežević, Jozefina, 185
 Köhler, Drago, 35, 64
 Koropčeva, 169
 Košuta, Jakov, 64
 Kovač, Tomo, 34, 35, 64
 Koženji, Margareta, 139
 Kraljačić, Tomislav, 22, 32, 33,
 229
 Kreisler, 198
 Kreševljaković, H., 38, 54, 206,
 216, 229, 230
 Kreševljaković, Nihad, 5
 Kreševljaković, Sead, 5
 Krešić, Nikola, 66
 Kudrić, Alfonzo, 66
 Kuhn, Vilim, 66, 194
 Kukrić, Stjepan, 196
 Kurta, M., 35

Kurtović, Ivan, 64, 66
 Kurtović, Justina, 170
 Kutschera (Kučera), Hugo, 28
 Kuzmanović, Marko, 39, 64
 Lalević, Olga, 5
 Landikušić, Stjepan, 65, 66, 141, 150
 Lesić, Grga, 64, 156
 Levi, 133, 135
 Licitar, Mijo, 64
 Lovrenović, Krunoslava, 49
 Maćejevski, 169
 Madžar, Božo, 9, 30, 230
 Mandić, Mihovil, 64
 Mandić, Nikola, 139, 141, 145
 Maričić, direktor, 135
 Maričić, Petar, 66, 194
 Marković, Ivan, 65
 Masaryk, T. G., 27
 Maštrić, J., 66
 Matasić, Milan, 66
 Matoš, A. G., 98, 230
 Mrdžo, Blaž, 34, 64
 Merli, Milan, 98
 Mešeg, Adalbert, 66
 Meštrić, Josip, 65
 Meštrović, 140
 Mihačić, 116
 Milaković, Branko, 169, 170
 Miličević, Ivan, 65, 230
 Miličević, Ivan, 30
 Muhić, 169
 Neferović, Stjepan, 64
 Odić, Antun, 34, 38, 41, 42, 45, 46, 48, 54, 137, 142, 146, 230
 Ostojić, Nikola, 110, 115
 Ottinger, Ladislav, 64
 Otto, Paul, 31
 Ozmo, Albert, 181
 Padjen, Anton, 65
 Paganini, 198
 Palandžić, Anto, 38, 39, 41, 42, 61, 62, 64, 65, 91, 187
 Palandžić, Nikola, 66
 Papić, Mitar, 22, 26, 27, 28, 230
 Pastuović, Martin, 64
 Paškvan, Tomislav, 98
 Pavičić, Ivan, 64, 65, 141, 150, 151
 Pavić, 92
 Pavlić, 132
 Pavlović, Franjo, 65
 Pejanović, Đorđe, 38, 40, 42, 45, 50, 67, 68, 78, 230
 Peleš, Abdrija, 64
 Perišić, Srećko, 66, 194
 Petrović, Leo, 31-35, 45, 230
 Pitner, 33
 Plavšić, Dušan, 38, 54, 115
 Pleše, Andrija, 64
 Pletikosić, Nikola, 64
 Polakova, Irma, 168
 Poljak, Izidor, 65
 Poljak, Mijo, 32, 34, 36, 39, 42, 44, 46, 49, 50, 59, 62, 65, 88, 110, 111, 118, 137, 142, 230
 Poljanić, Aleksa (Aco), 65
 Popović, Vasilj, 23, 230
 Posilović, ndb., 187
 Potjorek, O., 139, 169
 Poznić, Franjo, 65
 Prelog, Milan, 59, 64, 65, 107, 115, 174

- Pulić, Đuro, 65
 Puntigam, Antun, 102
 Rački, Franjo, 22
 Radošević, Franjo, 66
 Raguz, Ivan, 39, 41, 54
 Raguz, Petar, 65
 Raguž, Ivan, 64
 Rendeo, Ivan, 66
 Romano, Isak, 179
 Sitarić, 115
 Slivarić, R., 169
 Smoljan, Mato, 34, 64
 Smoljan, Nikola, 35, 64
 Smoljan, Petar, 34, 64
 Sofija, 193
 Sopižanac, Franjo, 59, 65, 97
 Spahić, Ivan, 39, 64
 Spahić, Ljuba, 98
 Spahić, Mato, 64
 Stadler, Josip, 78, 110, 139, 147,
 148, 152, 184, 193
 Strossmayer, J. J., 34, 35
 Strozzi-Papandopulo, Maja, 167
 Sunko, Dionizije, 135, 136, 138,
 146, 151
 Šajatović, Đuro, 66
 Šandrk, Antun, 98
 Šarić, Ivan, 38, 46, 47, 54, 56, 64,
 96, 107-109, 111-113, 119,
 139, 143, 152, 193
 Šećeragić, Mustajbeg, 133, 135
 Ševčik, 198
 Šimić, A., 34, 50
 Štambuk, 115
 Štos, 170
 Šuker, Jakov, 64
 Tandarić, Ante, 45, 58, 59, 61, 62,
 64-66, 70-72, 89, 92, 94, 96,
 108, 110, 111, 118, 119, 124,
 132, 142, 145, 148, 151, 153,
 176, 177, 187, 196, 204, 213
 Tomaš, Dragutin, 64
 Topali, Anto, 64
 Topić, 139
 Topić, Franjo, 5, 230
 Turina, Ivo, 65
 Udovičić, Jozo, 39, 59, 62, 64-66,
 97
 Urumović, Kosta, 35, 64
 Vagner, 169
 Valdec, 140
 Valentinčić, 41
 Vancaš, Josip, 16, 111, 112, 133,
 135, 136, 138
 Varda, Nikola, 66
 Vogler, Rudolf, 64, 116
 Vrinjanin, Đuro, 38, 39, 53, 64
 Vučak, Mijo, 42, 62, 65, 66, 146,
 147, 182, 192
 Vujičić, Ivan, 66
 Vukadinović, Stjepo, 65
 Vuković, Pero, 65
 Vukšić, Tomo, 230
 Vušković, 169
 Zajc, Ivan, 168, 170
 Zdunić, Luka, 11, 65
 Zelenika, Pero, 64, 65, 97
 Zubac, Augustin, 32, 33